

BÁLINT ENDRE

Az Óda múzsája

120 éve született Marton Márta,

József Attila Ódájának ihletője

(1. rész)

BÁLINT ENDRE (1957) Budapest

Még az ezerkilencszázhetvenes években József Attila *Ódájának* keletkezését taglalva Somlyó György így írt: „A lány, akinek nevét sem őrzi az emlékezet, mint valami nemtő, megjelent tehát a Szinva-patak partján, melynek sebes habjaival együtt csillant fel *tündér nevetése*, s már el is tűnt a költő és az irodalom életéből, mintha csak az lett volna a küldetése, hogy egy nagy költő szívének *legmélyebb üregeiben szóra bírja a cselszövő magányt, s mellesleg, a mindenségét.*”¹

Ákár be is érhetnénk ennyivel. Kell-e többet tudnunk a fiatal hölgyről, akinek 1933-as lillafüredi felbukkanása kiváltotta a hirtelen szerelemre lobbanó József Attilából a világirodalom legszebb versei közt számon tartott *Óda* megalkotását? Számít-e, hogy ki volt ő, milyen életet élt, hogyan vezetett az útja éppen akkor Lillafüredre, s miként alakult a sorsa tovább? Válaszoljunk akár a legőszintébb „nem”-mel a fenti kérdésekre, ne szégyelljük, ha kíváncsiságunk kielégítetlen marad. Igenis érdekel bennünket az eredete ennek a csodálatos jelenésnek, amely képes volt oly rendkívüli tette sarkallni a nagy költőt. És ha nem is törekszünk Juníper atya² babérjaira, azért szívesen megismernénk e legendás szépségű asszony életét.

Bár a múzsa kiléte valójában már a hetvenes években sem volt titok – szűk baráti köre és nem kevés szemtanú számára pedig sohasem –, az irodalomtörténészek között csak jóval később született meg a konszenzus, amely személyét és szerepét szakmai körökben végleg elfogadottá tette. Még 2000-ben is, amikor az *Óda* írásbeli érettségi tétel lett, a Magyar Hírlap fizetett hirdetésének vélhetően avatott irodalmi szakértője szerint:³ „A vers múzsájának kiléte kétséges, bár Vágó Márta tudni véli nevét: Marton Márta.”

Ma már a személyére, életére és az eseményekben játszott szerepére vonatkozó ismereteinket több forrásból is meríthetjük. Első helyen kell említenünk Rajk András 1964. január 19-i cikkét a Népszavában,⁴ amelyből először ismerhette meg a nagyközönség a múzsa nevét – dr. Szöllős Henrikné született Marton Márta –, a Lillafüreden történeteket és az *Óda* neki eljuttatott kéziratának sorsát. Javarészt erre a cikkre épült Rajknak a Kritikában megjelent 1983-as tanulmánya⁵ is, amelyben megemlíti, hogy a múzsa története már 1945-ben tudomására jutott. Megírja halálának pontos dátumát és helyét, valamint közzéteszi a múzsa fiatalkori fotóját is. Ezt követően csaknem négy évtizeden át, jelen tanulmány szerzőjének kutatásáig ez volt az egyetlen ismert fotó erről a kivételes szépségű nőről. A rendszerváltás után Rajk harmadszor is feldolgozta a témát, igaz, kevésbé patinás helyen publikálva, mint a Népszava vagy a Kritika. Cikke a rövid életű Színes Vasárnap 1997. április 6-i számában⁶ jelent meg, és több pontatlansággal is terhelt, azért említjük mégis, mert új, konkrét információt tartalmaz a késői közzététel okáról (lásd a *Miért kellett 1964-ig várni?* című fejezetet), továbbá egyedül ebben található meg a fiatalkori fénykép készítésének éve: 1922.

Szabolcsi Miklós irodalomtörténész, József Attila életének és költészetének hivatásos kutatója 1954 novemberében készített interjút a hölgygel, ami a költőről írt nagymonográfiájának negyedik, *Kész a leltár* című kötetében látott napvilágot 1998-ban.⁷ Ha pedig valaki a múzsa Lillafüred előtti

Köszönetnyilvánítás: Magáról a kutatásról, amelynek eredményeit ebben a tanulmányban foglaltam össze, nem sok szót ejtettem, de enélkül is elképzelhető, mennyi utánajárást, internetes és hagyományos nyomozást, könyv- és levéltárakban bújázkodást, szakértői konzultációt igényelt, mire anyagom a jelenlegi állapotában összeállt. Mindez nem járt volna sikerrel, ha nem kapok munkámhoz lépten-nyomon segítő támogatást sokaktól, többektől, mint akiknek nevét mind felsorolhatnám: könyvtárosok, muzeológusok, tanszékvezetők, írók, újságírók, tisztviselők, alkalmazottak, valamint személyes ismerőseim és kollégáim is szerepelnek a sorban. Ezért a fontosak közül is csak a legfontosabbak, akiknek ezúton szeretnék hálás köszönetet mondani: Erős Kinga, a Magyar Írószövetség elnöke, Matuscsák Tamás író és Tverdota György irodalomtörténész professzor.

Budapest, 2021

életére kíváncsi, talál néhány mondatot az 1931-es kiadású, Bozzay Margit szerkesztette *Magyar asszonyok lexikonában*.⁸ Sajnálatos körülmény, hogy míg a kötetben számos oldalt foglalnak el a mára zömében elfeledett hölgyek arcképeiből összeállított tablók, a múzsa fotója nem került bele. Talán ő maga sem csatolta a lexikon szerkesztőinek beküldött életrajza mellé. Kár, mert ma ez lenne a lillafüredi alkalomhoz időben legközelebbi kép róla!

A felsorolt források közös jellemzője, hogy a bennük foglaltak kútfője maga a múzsa, aki tisztában volt vele, hogy az általa szolgáltatott információ a nyilvánosság elé fog kerülni. Tekintsük ezért az eddigieket egy legkevesbé sem kívülálló személy vallomásának. Vizsgálni fogjuk, hogy állításai miként állják meg a helyüket egyéb adatokkal, mások beszámolóival összevetve.

Az *Óda* műsájának témájában korábban már megjelent e sorok szerzőjétől egy írás az *Élet ÉS Irodalom* hasábjain,⁹ amelynek fő célja a korábban napvilágot látott téves adatok korrigálása volt. Jelen tanulmány ezen túlmenően új információkkal egészíti ki eddigi ismereteinket a múzsa életéről, és őszintén feltárja, mely kérdések maradnak megválaszolatlanul továbbra is, akár újabb kutatások kiindulópontjaként szolgálva. Sok kérdőjellel fogunk találkozni, amelyek az adatok megsemmisülésének, szándékos elhallgatásának vagy nehezen felkutathatóságának számlájára írhatók, más esetekben a tanúk állításainak ellentmondásaiból fakadnak. És lesznek feltételezéseink, amikor erős a gyanúnk, hogy miképp is történhetek az események, ám perdöntő bizonyíték hiányában ezeket nem jelenthetjük ki igaznak. Ezt minden alkalommal világosan jelezni fogjuk, hogy a lehetőségekhez képest tiszta képet kaphasson az Olvasó.

LILLAFÜRED ELŐTT

Hivatalos iratok¹⁰ tanúsága szerint műzsánk 1901. május 28-án született, Marton Márta Klára néven anyakönyvezték (nincs tudomásunk róla, hogy második keresztnévét valaha is használta volna). Eszerint helytelen mind Rajk András állítása a *Kritikában*, hogy 1964-ben hatvanévesen hunyt volna el, mert ekkor életének már hatvanegyedik évében járt, mind Szabolcsi Miklós adata, hogy a lillafüredi találkozó idején 33 éves volt, hiszen alig két hete töltötte be a harminckettőt. A téves adatok feltehetően szóbeli közlésen alapulnak.

Marton Márta 1922-ben és 1947-ben

Születési helye ugyanezen hivatalos források szerint Felsőkismartonhegy, míg ő maga Kismartont nevezi meg a *Magyar asszonyok lexikonában* éppúgy, mint egy 1946-ban kelt, francia nyelvű önéletrajzában.¹¹ Az eltérés oka, hogy Felsőkismartonhegy az évszázadok során mindig is Kismarton városrésze volt, így az ott élők joggal nevezhették magukat kismartoninak, ám tény, hogy a 19–20. század fordulója körüli néhány évtizedben, így műzsánk születésekor is önálló községként funkcionált.

Szülei Marton József és Fuchs Amália voltak, akikről csak igen keveset tudunk. Édesanyja idősen, feltehetően férje halála után Budapestre költözött a lányához, és haláláig vele, illetve annak második férjével lakott. Arcvonalait öregkori fényképe őrzi.

Tudunk Marton Márta bátyjairól, Jenőről és Ottóról. Utóbbinak egy korábbi kapcsolatából származó Ilona leánya a negyvenes években feleségül ment Rajk András újságíró, kritikushoz, aki az így létrejött rokoni kapcsolat révén jutott az említett cikkei alapjául szolgáló információk birtokába. Marton Ottó Bécsben élt Márta nevű feleségével, és együtt látogattak időnként autóval Magyarországra. Az egyik ilyen út alkalmával, valamikor az ötvenes években közlekedési szerencsétlenség érte őket, amelynek következtében mindketten életüket veszítették.¹² A korszak ismeretében nem tartjuk kizárhatónak, hogy a baleset nem a pusztán véletlen műve volt, erre vonatkozó adatunk, bizonyítékunk azonban nincs. Marton Jenőről pedig csak annyit tudunk, hogy Ausztráliába távozott még egészen kicsi, járnai sem tudó, Tücsök becenevű kislányával, ami szintén az ötvenes évekre tehető.

Vallása az iskolai névkönyvek szerint izraelita volt, aminek fontosságát egy, a 20. századi Magyarországon élő asszony sorsára nézve aligha kell hangsúlyoznunk. Kismartonban mindig is számmottevő zsidó közösség élt, amely saját zsinagógával rendelkezett, létezett Zsidó utca is.

Márta korán Budapestre került. Alsóbb iskoláit a Síp utcai pesti izraelita hitközség elemi iskolájában végezte, majd 1915-től 1919-ig az Országos Nőképző Egyesület leánygimnáziumába, a mai Veres Pálné Gimnázium elődjébe járt. Gondviselőjeként Weisz József bőrnagykereskedő van bejegyezve az iskolai névkönyvekbe, címe: Bp. VII. Elemér u. 14. l. 12. Az Elemér utca a mai Marek József utca korábbi neve. Nem tudjuk, hogy Weisz Józsefet milyen szálak fűzték a Marton családhoz, de szoros rokoni vagy baráti kötelék lehetett, ha rá merték bízni iskoláskorú leányukat. Az egykori Elemér utca 14-es számú házat ma már hiába keressük. Régen lebontották, modern épület áll a helyén. A kutató azonban, aki a korabeli budapesti telefonkönyvekből is meríti információit, azt találja, hogy a műzsánk gimnáziumi éve alatt kiadott 1917-es telefonkönyvben szerepel egy Weisz József, sajnos foglalkozás megjelölése nélkül, aki az Elemér u. 17. szám alatt lakott, amely épület viszont ma is régi pompájában csodálható meg. Felmerül a kérdés, hogy vajon nem ugyanarról a Weisz Józsefről van-e szó, nem történt-e elírás valamelyik címben, esetleg nem költözött-e az évek során pár házzal odébb.

Tanulmányi eredményei alapján Marton Márta a jók, olykor a kitűnők közé tartozott, magatartása is mindvégig kifogástalan. Tanult holt (latin, ógörög) és élő (német, francia) idegen nyelveket. Érettségije 1919 zűrzavaros tavaszára esett – volna, csakhogy közbeszólt a politika. A tanácskörtársaság volt az első, de nem az utolsó jelentős történelmi esemény, ami belezavart műzsánk életébe. Az iskolai évkönyv ezt így rögzítette: „A közokt. népbiztosság az érettségi vizsgálatot eltörölte, így az 1918/19. tanév végén nem tarthattuk meg a VIII. osztályt végzett tanulókkal az érettségi vizsgálatot, hanem ezek u. n. végbizonyítványt kaptak. A proletárdiktatúra bukása után a V. K. M. [Vallási és Közoktatásügyi Minisztérium – B. E.] a végbizonyítványokat érvénytelenítette s elrendelte, hogy az 1918/19. tanévben VIII. osztályt végzett tanulók szeptember hóban tegyenek érettségi vizsgálatot. Írásbeli vizsgálatot ezek a tanulók csak a magyar és német nyelvből tettek 1919. évi szeptember 5. és 6-án, illetőleg 10. és 11-én.”¹³ Majd az érettek nevének felsorolása következik, köztük „Marton Mária” hibásan írt névvel műzsánk is szerepel.

Érettségi bizonyítvánnyal a birtokában útja a bécsi Szépművészeti Akadémiára vezet, ahol filozófiai és művészettörténeti tanulmányokat folytat. Ebben az időszakban, 1922-ben jelenik meg zenei-filozófiai eszmefuttatása a kortárs, 1914 óta Bécsben élő Joseph Matthias Hauer osztrák zeneszerző zenéjéről a *Musikblätter des Anbruch* című zenei folyóiratban.¹⁴ Hauer dolgozta ki – évekkel megelőzve Arnold Schönberget – a tizenkét fokú hangrendszert, a dodekafóniát, ami forradalmi újdonságnak számított a zene világában. Vajon tanulmányához Marton Márta kizárólag forrásmunkákra támaszkodott? Nem használta volna ki, hogy egy városban folytatta tanulmányait dolgozata alanyával? Nem próbált vajon első kézből szerezni információkat Hauer elképzeléseiről, különösen, hogy – mint a *Magyar asszonyok lexikonában* állítja – az említett osztrák zenei lap munkatársává is

vált? Nincs bizonyítékunk. Pusztá feltevés csupán részünkről, hogy cikkének anyagát a zeneszerzővel folytatott közvetlen beszélgetésekből is meríthette, ellene szól azonban, hogy erre a cikkben semmiféle utalás nem történik, valamint az a körülmény is, hogy száz évvel ezelőtt a női riportkeredés még korántsem volt olyan elterjedt, mint manapság, noha kétségkívül létezett (pl. Molnár Ferenc első felesége, Vészi Margit férjével vetélkedve haditudósított az első világháború frontjairól). Azt viszont biztosan állíthatjuk a lap cikkeiről készült repertórium ismeretében, hogy több írást a *Musikblätter des Anbruch* hasábjain nem publikált, a lexikon azon állításának igazolása pedig, hogy „egyéb osztrák folyóiratokban” jelentek meg további írásai, újabb kutatásokra vár.

A Színes Vasárnap adata szerint ebben az évben, 1922-ben készült róla a közelmúltig ismert egyetlen fotó, amelyet a már említett Marton Ilona őrzött meg, és az 1997. április 11-én, Balatonszárszón, a József Attila nevét viselő emlékházban megnyíló kiállítás alkalmából a Petőfi Irodalmi Múzeumnak adományozott.

Ugyancsak a lexikon szerint „írt annak idején a Kékmadár című folyóiratba is”. Először néhány szó ennek a csupán az 1923-as esztendőben létező újságnak a nevééről. Míg számainak többsége A kékmadár címmel jelent meg, külalakjában is megváltozott utolsó két száma (10., 11.) már a Kékmadár nevet viseli. A névelőnyi eltérésnek az a jelentősége, hogy a lexikon állítása mintha ez utóbbira utalna. Az irodalmi folyóirat anyagairól később repertórium készült,¹⁵ amely felsorolja a kiadvány valamennyi számában megjelent irodalmi műveket azok szerzőivel együtt. Marton Márta nevét nem találjuk köztük. A lap közölt más témájú cikkeket is, amelyek a repertóriumban nem szerepelnek, például építészetről, mozifilmekről, valamint zenei témájúakat is, és kézenfekvő a gondolat, hogy itt kell keresnünk a megoldást. Csakhogy az egyes számok gondos átvizsgálása az Országos Széchényi Könyvtárban nem igazolja feltevésünket. Azonban ide kívánczok a következő megjegyzés: Mint a Kékmadár repertóriumának előszavában írja Szabolcsi Miklós, „a budapesti közkönyvtárakban a Kékmadár utolsó fellelhető száma az 1923.11. Nem tudjuk, megjelent-e még a 12. szám.” Lehet, hogy ebben az egykor – talán – létező 12. számban jelent meg Marton Márta irodalmi alkotása vagy zenei tanulmánya? Vagy az, hogy írt a folyóiratba, csupán próbálkozásra, kézirat beküldésére utal?

De vajon miért gondolta Szabolcsi Miklós, hogy nem tizenegy, hanem tizenkét szám jelent meg, ha ennek semmi nyoma nem maradt? Nos, valójában csakugyan tizenkét szám jelent meg, ám ehhez nincs szükség semmiféle felfedezésre, elég a repertórium figyelmes tanulmányozása. 1923 folyamán A kékmadár (névelővel) hol egyes, hol dupla számmal jelentkezett. Ezen a néven az utolsó a szeptemberi 9/10 jelzésű dupla szám, majd ezt követte a megújult nevű és formátumú Kékmadár (névelő nélkül) az októberi megjelenésre utaló nagy 10-es számmal a címloldalon. Vagyis két 10-es számot viselő kiadás is megjelent! Valójában tehát novemberig bezárólag már tizenkét lapszám látott napvilágot. Szabolcsi azonban, úgy tűnik, a decemberi 12. számra utal. Talán az ebben való megjelentetésre kapott műzsánk ígéretet, amiből már semmi sem lett?

Ahogy nem jelent meg nyomtatásban A lélek és műalkotás című kézírata sem, amelyet szintén említ a lexikon. Címe alapján alkotás-lélektani, a pszichológiát és a művészettörténetet ötvöző mű lehetett, azé a két területé, amelyekkel Marton Márta mindig is nagy érdeklődéssel foglalkozott. Sajnálatos, hogy oly tökéletesen nyoma veszett a történelem viharaiában. Pedig nagyszerű betekintést nyújthatna szerzője gondolatvilágába!

Az összesen tehát tizenkét ismert számot megért Kékmadár irodalomtörténeti jelentőségét fokozza az a közismert tény, hogy 10. számában (az önálló tizedikben) jelent meg József Attila *Lázadó Krisztus* című verse, amelyért a költőt istenkáromlás címén perbe fogták, el is ítélték, és csak a Kúria mentette fel végül jogerősen. Ha tehát műzsánk írása mégis csak megjelent volna 1923-ban a Kékmadár hasábjain, úgy ez lehetett első találkozása József Attilával – az *irodalom síkján*.

Marton Márta 1923 karácsonya előtt, december 18-án ment férjhez a nála tizenöt évvel idősebb dr. Szöllős Henrik sebész-urologushoz. A férfi Steiner Henrik néven született a Hont vármegyei Bernecczén 1886. március 1-én, anyja neve Weiner Berta, vallása izraelita, később evangélikus. Nevét 1902-ben magyarosította belügyminisztériumi engedéllyel. Dr. Szöllős Henrik 1918-ban részt vett az első orvos-szakszervezet létrehozásában, titkári minőségben. 1919–1921-ig börtönbüntetését töltötte, amelyet izgatás címén kapott a tanácsköztársaság alatt tartott beszédei miatt, amelyeket mint a budapesti közkórházak központi vezetője, a Rókus kórház igazgatója tartott. Börtönévei alatt készült az a festmény, Boromisza Tibor alkotása, amely az egyetlen ismert kép róla. Szabadulása után újra praktizálni kezdett, de közéleti tevékenységével sem hagyott fel. 1930. január 23-án elnökletével ala-

kult meg az első Szocialista Orvoscsoport. Ekkor már a sztársebészek közé tartozott. A korabeli újságok híradásaiban többször is említik a nevét egy-egy közérdeklődésre számot tartó eset kapcsán.

Nevének írásmódja és ebből következőleg műzsánk asszonyneve körül is sok a bizonytalanság az ékezetek hosszúsága tekintetében. Olykor egyazon hivatalos iraton vagy cikkben belül szerepel mind a Szöllös, mind a Szöllös névvariáns, sőt, nyomtatott könyve borítóján is felbukkan a Szöllös változat, míg a könyv belsejében már Szöllösként szerepel! De találkozhatunk a Szöllös alakkal Rajk 1964-es cikkében is, viszont 1983-ban, a Kritikában már a Szöllös formát használja. A Wikipédia szócikke, amely a névváltoztatás BM-engedélyszámát is közli, kizárólag a mindkét hosszú ékezetes magánhangzós alakot alkalmazza, hasonlóan a házassági anyakönyvi kivonathoz, ezért mi is így teszünk ebben az írásban. Érdekesség, hogy utóbbi irat szerint a férj teljes neve Szöllös Henrik Sándor, felesége pontos neve pedig a házasságkötés után nem az általánosan használt Szöllös Henrikné, hanem Szöllös Henrik Sándorné.

Nem tudjuk, hogy Henrik és Márta miként ismerkedett meg, de felállíthatunk egy erős hipotézist. A húszas évek elején magánvállalkozás formájában több képzőművészeti kiállítóhely, szalon nyílt a fővárosban, mint a Belvedere, az Ernst Múzeum vagy a Helikon. Marton Márta ez utóbbi működésében, a kiállítások szervezésében vállalt szerepet Dénes Lajos igazgató mellett.¹⁶ A Helikon előbb a Dohány utcában, a Hungária fürdő épületében bérelt helyiséget, később áttette székhelyét a Haris közbe, a Váci utca sarkára. A forrásokban a Haris köz 1. és a Haris köz 2. házszám is szerepel, ezek egymással szemközti saroképületek. Hogy képet kapjunk kiállításai színvonaláról és felkapottságáról, a kiállító művészek közül megemlíti Csók István, Rippl-Rónai József és Vaszary János nevét, valamint azt, hogy 1922 februárjában Horthy Miklós kormányzó és neje is meglátogatta a szalont több előkelőségből álló kíséretével.¹⁷ Ha ehhez hozzávesszük, hogy a későbbi férj, dr. Szöllös Henrik sebész-urologus orvosi hivatása és politikai tevékenysége mellett lelkes műgyűjtő is volt, a modern műalkotások rajongója, adja magát a következtetés, hogy az ekkor már a harmincas éveinek második felében járó férfi a Helikon szalon egyik kiállításán pillanthatta meg a rendezőként ténykedő, szépséges fiatal leányt, s a műrecek alkotta miliő hasonló hatással lehetett rá, mint bő évtizeddel később a lillafüredi környezet József Attilára. A szalon egyébként rövid ideig működött, 1924 elejére már meg is szűnt.¹⁸

Talán így történt a megismerkedésük, talán másképp. Kevésbé romantikus hajlamú olvasóink számára felvázolunk egy másik verziót. Lehetséges, hogy másik közös vonásuk, a szocialista eszmék iránti elkötelezettségük játszott szerepet találkozásukban. Műzsánk 1925-től tagja volt a Magyar Szociáldemokrata Pártnak (MSZDP), vagy más szóval – mint Rajk András mondja egy interjúban – Ottó bátyjával együtt exponált szociáldemokraták voltak. Ezt (is) takarja a lexikon bizonyára szándékosan kissé homályos megfogalmazása, miszerint „bekapcsolódott a társadalmi mozgalmakba”. Érthető: a társadalom felső rétegeinek érdeklődésére számot tartó *Magyar asszonyok lexikonában*, amelynek első oldalát vitéz nagybányai Horthy Miklósné egészoldalas portréja díszítette, ezt aligha lehetett nyíltabban megírni. Ebben a több mint félezer oldalas könyvben a *szociáldemokrata* szó (a fogalom minden szóalakját ideértve) mindössze egyetlenegyszer fordul elő, akkor is mintegy mellékesen említve.

Marton Márta a húszas–harmincas években népművelő előadásokat tartott, amelyek egyik témája az irodalom nagy nőalakjai,¹⁹ a másik a gyereknevelés kérdései voltak. Tudunk a Magyarországi Munkások Gyermekebarát Egyesülete szervezésében 1928 novemberétől rendszeresen tartott, szemináriumszerű rendezvényekről is, ahol előbb ő adott elő a gyermekek közösségre neveléséről, majd orvos férje következett *Egészséges és beteg gyermek* című előadásával.²⁰ A közös fellépés bizonyára azt jelzi, hogy kapcsolatuk ekkor még rendben lehetett.

Közben élte az úriasszonyok gondtalan életét, amelyet férje jövedelme biztosított számára. Társaságokba járt, multságokon, bálokon vett részt. Az egyik a fennmaradt krónika szerint szépségkirálynő-választást is tartottak.²¹ Nem, nem műzsánk nyerte el a koronát, aminek oka, úgy hisszük, nem szépségének hiányosságaiban keresendő, mint inkább életkorában és családi állapotában. A dobogós helyeken – nyilván húsz év körüli, eladósorban levő – hajadonok végeztek, ő pedig ekkor már férjes asszony volt, s a harminchoz járt közel.

Nyolc év alatt megromlott a házasság. Mert nem született gyermek? Teherbe esett ugyan, de kihordani nem tudta. Talán méhen kívüli terhesség volt. Később sem lehetett gyereke.²² (Az *Óda* „mehednek áldott gyümölcse legyen” szavai az elevenébe találhattak.) Vagy talán felbukkant valamelyik

fél oldalán az a bizonyos harmadik? Vagy egyszerűen kihúlt a kapcsolat? Nem tudjuk az okát, de tény, egy 1931 decemberében kelt közjegyzői okirat²³ tanúsítja, hogy a felek már április óta nem éltek együtt, egy másik okiratban²⁴ pedig a vagyonmegosztásról és válás esetére az asszonytartásról is megegyeztek. Ezekben Marton Márta már a korábbi közös, József körút 22. szám alatti lakcímük helyett az I. ker. Mészáros u. 12. címmel szerepel, amelynek később még fontos szerepe lesz az *Óda* kéziratának történetében. Megjegyzem, hogy férje 1931 végén már az V. ker. Erzsébet tér 3. alatt lakott, ezért az egyes cikkekben itt-ott fellelhető állításokkal ellentétben „Szöllősek” sohasem laktak a Mészáros utcában, ott csak az asszony lakása volt.

Noha nyilvánvaló, hogy e két okirat a rákövetkező válóper lefolyását igyekezett elősegíteni, a kortárs szemtanúk műzsánkat elvált asszonynak mégsem titulálták. Az 1933-as lillafüredi találkozó kapcsán fiatal lányként, férjes asszonyként, válófélben levő férjes asszonyként is említik, de elváltként soha. Talán 1933-ban még tartott a válóper? Vagy már lezajlott, csak az érintett felek nem híresztelték a válás kimondását? Esetleg elálltak volna a válástól? (A háború után orvos nejeként, özvegyként említik egy iratban – lásd később –, ami elvált házaspár esetén nem szokásos.) Azonban a felsorolt kételyek ellenére összességében mégis úgy gondoljuk, hogy a válás megtörtént, amit a külön lakásban élés fennmaradása is alátámaszt.

Mindenesetre műzsánknak az okiratokban foglaltak kellő anyagi biztonságot nyújtottak. A válás utáni első évben havi ötszáz pengő asszonytartásra jogosult egyösszegben abban az időben, amikor „havi kétszáz pengő fix” biztos megélhetést jelentett. Majd csökkenő mértékben ugyan, de még hosszú-hosszú évekig kaphatta járandóságát. A férjnek, akinek felkapott sebészként kiemelkedően jól ment a sora, úgy látszik, nem esett nehezebbre ennyit kifizetni. Az okiratban még arról is megegyeztek, hogy a műzsa második házassága esetén az asszonytartás fizetése felfüggesztődik ugyan, ám válás esetén, amennyiben a második férj nem tud gondoskodni elvált asszonyáról, az első férj kötelezettsége feléled, halála esetére pedig a tartási kötelezettség az örökösre száll át. Bombabiztos megoldás, gondolhatnánk, de nem volt az. Mint látni fogjuk, a háború vetett neki véget.

LILLAFÜREDEN

Nem megnyugtatóan világosak a közlések a tekintetben, hogyan került Marton Márta a Lillafüredi Íróhét meghívottai közé. Szabolcsi Miklós szerint ő maga úgy mesélte, hogy „a Musikblätter des Anbruchs (sic!) című bécsi lapnak dolgozott tudósítóként, s így került Lillafüredre, Mohácsi Jenő, a költő és műfordító társaságában”. Rajk András 1983-as tanulmánya szerint „Pátzay Pál szobrászművész a művészettörténész dr. Szöllősné baráti köréhez tartozott, az utóbbi 1933-as Lillafüredre kerülésében is része volt”. Mások Baktay Ervin és Kárpáti Aurél nevét említik. Szerepe lehetett annak a körülménynek is, hogy az eredetileg meghívott kétszáz író közül mindössze nyolcvan jelentek meg, azaz szabad hely volt bőven, még ha önköltséges is, hiszen anyagi értelemben csak harminc író volt az IGE (Írók Gazdasági Egyesülete) vendége. Marton Márta azonban, mint láttuk, ekkoriban nem szűkölködött anyagiakban.

Szántó Judit, József Attila élettársa szerint a költő őt is magával akarta vinni Lillafüredre, de nem tudta kijárni az IGÉ-nél. Tudjuk, hogy több más író vitte, vihette magával a feleségét. Ismerve a köztük lévő viszonyt, helye lehet némi kételkedésnek. Vagy csak az anyagi hiánya miatt nem járt sikerrel? Bárhogy is történt, elgondolkozhatunk, vajon megszületett volna-e az *Óda*, ha a költő oldalán Szántó Judit is megjelenik Lillafüreden.

M. Pásztor József felveti Szántó György önéletrajzi regényében foglalt emlékeire hivatkozva, hogy József Attila talán az írótalálkozó első estéjén, a falu kocsmájában „látta-ismerte meg az *Óda* műzsáját”.²⁵ Konkrét tények hiányában mindenkinek joga van a maga véleményéhez. Az íróhét programja az első estére táncmulatságot tervezett, amit a korabeli híradások szerint meg is tartottak. Például a Pesti Hírlap így írt: „A nagy tetszéssel fogadott elnöki megnyitó után díszlakoma volt, majd reggelig tartó táncvígalmom fejezte be az íróhét első napját.”²⁶ Szántó György beszámolója ugyanerről az estéről így hangzik: „Vacsora után lementünk a faluba. A fiatalok kocsmát fedeztek fel, megkezdődött az ivászat. A hangulat erőltetett volt, a nótázás kínos. Pakots Józsi nem volt köztünk [ekkor még életben volt – B. E.], ez okozta.”²⁷ A továbbiakban a kocsmázás résztvevőjeként megemlíti Mórincz „Zsiga”, Kosztolányi Dezső, Lambrecht Kálmán és felesége, Adél nevét.

Közbevetőleg: ha valaki fülét bántja irodalmi nagyjainkkal kapcsolatban a pejoratív *kocsma* szó használata, annak figyelmébe ajánlom Farkas István szlovákiai magyar író, a találkozó résztvevője 1970-ben publikált visszaemlékezését,²⁸ ahol a rusztikusan hangzó „hámori csárda” megnevezést használja, amely talán a mai Malom csárda régi épületével lehetett azonos, és amely a jelenlegi épülettől egy keveset Miskolc felé haladva, az út másik oldalán látható ma is.

Szántó György ekkor már mindkét szemére teljesen megvakult egy első világháborús sérülés következtében, ami természetesen nem akadályozhatta meg, hogy a felsorolt személyeket hangjuk alapján azonosítsa. József Attila nevét azonban nem említi (ahogy Farkas István sem). Szót ejt ugyanakkor rosszállóan bizonyos „irodalmi hetérákról”, akik a neves írókat csapatostul szokták követni, így Lillafüreden is, és a kocsmában is jelen voltak, ám a művészettörténész Szöllösnét, a nagy hírű sebész feleségét aligha sorolhatjuk közéjük. Ez a kifinomult ízlésű, társasági úriasszony vajon a kocsmázást választotta a lillafüredi kastély elegáns, fényűző környezete helyett? Alig hihető. És József Attila? Bár fiatalon megírta az *Alkohol* című versét, egy évvel Lillafüred előtt, a *Külvárosi éj*-ben e sorokat vetette papírra: „Romlott fényt hány a korcsma szája, tócsát okádik ablaka”, valamint ne felejtjük el, hogy pénze sem volt költekezni. És ha elfogadjuk Tverdota György állítását, hogy az „Ízed, miként a barlangban a csend” a vasárnap délelőtti barlanglátogatást idézi, feltételezhető az is, hogy a „szeretek, mint a fényt a termék” sor ihletője akár a Palotaszálló enteriőrje is lehetett. A „vizes poháron kezéd” szintén nem kocsmái környezetre enged következtetni.

„Ez a nő nagyon szép volt, Kárpáti Auréllal vacsorázott” idézi Szántó Judit visszaemlékezésében József Attila szavait a múzsájáról. Azzal a Kárpáti Auréllal, akinek szerkesztésében alig egy évvel később megjelent az Új magyar líra c. antológia. De ha a Vajda János Társaság égisze alatt majdan megjelenő kötet ötlete nem is volt feltétlenül ismert a múzsa előtt, elég lehetett Kárpáti Aurél személye is. József Attila is neki adta oda Lillafüreden azon melegeben az Óda első, még Mellékdal nélküli változatát. Ez arra enged következtetni, hogy Marton Márta célja az irodalmi kapcsolatépítés is lehetett, hogy írásait megjelentesse. Erre sarkallhatta, hogy barátnői közül Nagy Margitnak addigra már novelláskötete látott napvilágot Karinthy Frigyes előszavával, novellái fordításban is megjelentek, és szerzői estet tartott a Vigadóban, míg Urbán Eszter első verseskötetéről Fenyő László írt kritikát a Nyugatban.

Nem írhatunk úgy a Lillafüredi Íróhétről (találkozóról, kongresszusról), hogy ne térnénk ki bővebben a már említett Pakots József személyére. Ma száz ember közül száznak semmit sem mond a neve, pedig József Attila és a múzsa mellett ő a harmadik személy, aki nélkül az *Óda* nem született volna meg. Pakots József (1877–1933) a maga korában jelentős közéleti személyiség volt: országgyűlési képviselő, újságíró, íróként húsz könyv szerzője, két darabját a Nemzeti Színház is bemutatta.²⁹ Érdemei méltatásának se szeri, se száma a korabeli újságokban, most csak Ligeti Ernő szavait idézzük: „...ő bizonyosága annak, hogy minő csodákra képes az igazi idealizmus és a törhetetlen cselekvési szándék”.³⁰ Az ő fáradhatatlan tevékenységének köszönhetően jött létre ugyanis az Írók Gazdasági Egyesülete, majd szervezésében az első két írótalálkozó: először 1932-ben a Balatonon, több helyszínen (Pakots nevét ez alkalomból egy négysoros, játékos vers erejéig József Attila meg is örökölte: „Kezdetben volt Pakots, / aztán lőn az Ige. / Köztünk Ő a kapocs, / azért jöttünk ide” – Hévíz, 1932. szeptember 10.), 1933-ban pedig Lillafüreden. Utóbbi alakulása azután tragikusan összefonódott Pakots sorsával; váratlan halála miatt a bő egyhetesre tervezett rendezvény három nap után félbeszakadt.

Pakots József halálhírére a hangulat mélypontra zuhant. Kodolányi János, az IGE titkára június 12-én, hétfőn este a találkozót berekesztette. A résztvevők többsége másnap reggel hazautazott, köztük alighanem a múzsa is. A nyomasztó anyagi gondok között élő József Attila azonban még maradni szeretett volna. Szenes Erzszi csehszlovákiai magyar író nő leírja naplójában,³¹ hogyan vonakodott felszállni a buszra, noha többen sürgették. Otthon csak a gondok várták, maradni viszont nem volt pénze. Azután Szenes Erzszi közbenjárására Békeffi László, a kor ismert komikusa és/vagy a szálló igazgatója jóvoltából mégiscsak maradhatott még pár napig. Írjuk ide a nevét: Papat Lajos volt a Palotaszálló igazgatója 1932-től két évig, tehát az írótalálkozó idején is: mesterszakács, vendéglős, kávéház-tulajdonos és gasztronómiai író.

Említsük meg Szenes Erzszi naplójának nem mindennapi történetét is. „...1939–1941 között írja a fogságban, a kényszerű magányban, a nagymihályi gettóban. A napló történetéhez tartozik, hogy a kéziratot nem hozza magával 1942-es szökése során, hanem édesapjára bízta, aki elrejtja a faskamrában. A háború után visszamegy a kézírataiért.”³²

AZ „ÁMULATRA MÉLTÓ TÜNEMÉNY”

Nincs műsánkkal foglalkozó írás, amely ne idézné Pátzay Pál szobrászművész Rajk Andrásnak adott nyilatkozatát, elevenítsük fel mi is: „Képzőművész létemre kevés olyan szép nőt ismertem, mint dr. Szöllősné. Műveltsége, kelleme mellett ez a kivételes szépség egyszerűen nem maradhatott hatástalan senkire, aki a közelébe került. Csak természetes, hogy művészemberre, kivált olyan szenzibilis lényre, amilyen József Attila volt, még kevésbé. Szerencsének mondható, hogy ez a szépség egy halhatatlan remekmű létrejöttét segítette.”

Tegyük hozzá, hogy Szabolcsi Miklós a műsával folytatott beszélgetésekor, „huszonegy évvel Lillafüred után is, még feltűnően szép asszonyként” minősítette őt. Szavait az újonnan fellelt fényképek is alátámasztják. Mindezért – bár nem zárható ki, hogy felesége révén Pátzay Pál és Marton Márta között rokon kapcsolat állt fenn (lásd a *Lillafüred után* című fejezetet) – nem hisszük, hogy mondandójában a szobrászművész elvtelenül részrehajló lett volna a múzsza javára.

Több résztvevő megörökítette Szöllős Henrikné lillafüredi megjelenését, így Németh Andor és Illyés Gyula is. Idézzünk most egy jóval kevésbé ismert beszámolót. Szenes Erzsí szerint, miután elintéződött, hogy József Attila mégiscsak maradhatott Lillafüreden (ez június 13-án reggel történt), aznap este „remek kedvében volt”. Innentől érdemes hosszabban idézni könyvét a számos értékes részlet miatt: „De másnap, harmadnap bezárkózott, le se jött a szobájából. Mikor emiatt szemrehányást tettem neki, mogorván felelt: »Dolgoztam.« Az alatt a két nap alatt írta a gyönyörű, hasonlíthatatlanul szép *Ódát*. Az asszonnyal, akihez írta, itt ismerkedett meg – Lillafüreden –, én mutattam be neki. Összesen kétszer beszélt velem, s a maga lobbanó módján beleszeretett. Mikor az *Ódát* írta, az asszony már elutazott volt, reggel eltűnt Lillafüredről. Rendkívül finom jelenség volt, olyan, amelyet a legritkábban lehet látni. Karcsú alak, puha, barna haj, barna szemek, tökéletes harmónia ömlik el az alakon, az arcon. Semmi festék, régi képeken látni ilyen finom, szelíd, szabályos arcokat. Az asszonyba ott mindenki szerelmes volt, az egész társaság, de legalábbis feltűnt mindenkinek. Sok szerelmes, rajongó szót hallhatott...”³³

Kétségtelen erénye az idézetnek, hogy ez a legrészletesebb ismert leírás a múzsza külsejéről, megjelenéséről, a társaságra gyakorolt hatásáról. Azonban kritikus szemmel olvasva a fenti sorokat, feltűnhet néhány dolog. Először is túlságosan előtérbe helyezi a saját szerepét. Ő mutatta be egymásnak a költőt és a múzsát, és ő segítette elő a költő maradását Lillafüreden, ami – szerinte – végső soron az *Óda* megírását eredményezte. Persze ettől még igaz lehet.

Van azonban egy bökkenő. Az *Óda* keletkezésének itt leírt időrendje ellentétben áll a szobatárs, Berda József által elmondottakkal, amit József Attilának az élettársához intézett szavai is alátámasztanak. Pedig az *Ódát* olvasva is az a benyomásunk, hogy Marton Márta már elment, a rendezvény lezajlott, a vers az eltávozott asszony utáni sóvárgást fejezi ki: „Szoktatom szívemet a csendhez”; „idesereglik, ami tovatűnt” (az elmúlt napok eseményei). Majd következik a versben a tovatűnt szépség felidézése: „homlokod fényét / villantja minden levél”; „látom, hogy meglebbenti / szoknyád a szél”; „látom előrebicccenni hajad, / megrezzenni lány emléidet”; „ím újra látom, hogy fakad / a kerek fehér köveken, / fogaidon a tündér nevetés”.

Különösen az utolsó idézetben szereplő „újra” árulkodó a tekintetben, hogy itt emlékek átéléséről van szó, nem jelen idejű látványról, és ez visszahat az előtte felsoroltakra is. Mégis azt kell gondolnunk, hogy a vers keletkezése tekintetében Szenes Erzsí tévedett, annál is inkább, mert a pusztá kijelentésen túl, hogy József Attila a rendezvény vége után írta a nevezetes költeményt, adós marad a részletekkel, amelyek elárulnák, honnét tudja, hogy a költő akkor éppen az *Ódán*, és nem valamely más versén dolgozott. Ha valakinek, egy írónak tisztában kell lennie a részletek fontosságával, meggyőző erejével. Az egyetlen lehetőség arra, hogy Berda és Szenes beszámolóját egyszerre igaznak fogadhassuk el, ha József Attilához hasonlóan Berda is tovább maradt volna Lillafüreden. Ekkor a Szenes által említett napokon is történhetett volna Berda hortyogása, mialatt a vers megszületett, illetve a József Attila-féle változat szerinti locsogása a jó csopaki borrról. Sajnos Berda maradásáról nincs információnk.

Tévedésekről szólván ezen a téren különben is alighanem Farkas István viszi el a pálmát. Ugyanis említett visszaemlékezésében az egész rendezvényt 1934-be helyezte, de nem egyszerűen az évet vétette el, hanem írt olyasmiről is, amint arra Tverdota György felhívta a figyelmemet, nevezetesen Illyés Gyula beszámolójáról szovjetunióbeli élményeiről, amelyekre Illyés valóban csak 1934-ben tehetett szert.

BUDAPESTI UTÓJÁTÉK

„Szombaton hazajött Attila”, írja Szántó Judit naplójában.³⁴ Egy ma is élő tanú, Szigeti Bori szerint, aki fiatal lányként ismerte meg a negyvenes évek végén az akkor másodsorú asszonysorba lépő múzsát, neki Marton Márta úgy mesélte, hogy a költő vasárnap „reggel... olyan tíz óra körül” kereste fel őt, amikor is személyesen adta át az *Óda* kéziratát. Ez az időpont sokkal reálisabban hangzik, mint a Rajknál szereplő „kora reggel” vagy Szabolcsinál a „reggel hat órakor” – bár József Attilától nem álltak távol a hasonlóan extrém időpontok –, és a napot illetően is összeillik Szántó Judit szavaival. Arra a kérdésre pedig, hogy miért jobb a hajnali időpont a délelőttinél, van egy egyszerű válaszuk. Senkinek nem lehet kifogása, ha egy asszony nem fogad a lakásában egy hajnalban becsöngető, váratlan férfi látogatót. Tudjuk, milyen támadások érték később mindazokat, akiket felelősnek tartottak a költő haláláért. Marton Márta nem akarhatott közjük tartozni a látogatás indokolatlan visszautasítása miatt.

Megjegyzés: zavaró viszont, hogy a tanú úgy emlékszik, hogy Marton Márta saját elmondása szerint előző este ismerkedett meg egy társaságban a költővel, ami a múzsza keddi reggeli, József Attila szombati távozását tekintve képtelenség. Ennyire megcsalta a múzsát az emlékezete? Vagy csak ennyire leegyszerűsítve mesélte el a történeteket? Hiszen például Lillafüredet egyetlen szóval sem említette!

További eltérés a költemény eljuttatásának módja. Mind Rajknál, mind Szabolcsinál postai levél („egy borítékban megkaptam”; „pesti lakására kapott Attilától egy levelet”) szerepel, míg Szigeti Bori szerint József Attila személyesen adta át. Melyik lehet igaz? A választ megkönnyíti az a Rajk-interjú, amelyet a kilencvenes években adott Tasi Józsefnek, a PIM munkatársának. Ebben Rajk is kijelenti, ellentmondva saját korábbi cikkeinek, hogy a vers átadása személyesen történt. Tasi, aki a beszélgetésre nyilván felkészült Rajk írásaiból, még rá is kérdez: „Nem postai úton?” Mire Rajk a leghatározottabban cáfol: „Nem, nem postai úton.” Közbevetőleg: a „pesti lakás” jelzőjét tekintsük a „budapesti” pongyola változatának, mivel a lakás Budán volt, az I. ker. Mészáros u. 12. alatt, amint már láttuk, és amint arról még lesz szó.

Érdekes eltérést mutat a találkozó lezajlása a két szerző, Szigeti Bori és – ezúttal egy másik, szintén ma is élő tanú elbeszélése között. Utóbbi Nyers Rezső, az azonos nevű néhai MSZMP-politikus fia, a múzsza tanítványa volt élete utolsó éveiben. Oktatásának színvonalára következtethetünk abból, hogy Heine verseinek eredeti, német nyelvű, hatkötetes kiadását használták, amelyet később tanítványára hagyott. (Anyagi értelemben ez a múzsza egyetlen hagyatéka.) Míg a szerzők és Szigeti Bori pár mondatos érdektelen beszélgetésről számolnak be, Nyers Rezső szerint neki a múzsza azt mesélte, hogy József Attila szerelmet vallott, és öngyilkossággal fenyegetőzött, ha nem lesz az övé. A módszer ismerős, viselkedett hasonlóképp, például pár évvel később Flórával is. Szigeti Bori viszont, akit tájékoztattam erről, nem tartja elképzelhetőnek ezt a változatot, arra hivatkozva, hogy neki és édesapjának, aki a múzsza második férje volt, Marton Márta biztosan elmondta volna, ha így történik. Itt jegyzem meg, hogy mindkét tanú személye messzemenően autentikus. Szigeti Borit nem kisebb irodalmi tekintély, mint Illyés Gyula hitelesíti naplójegyzeteiben,³⁵ Nyers Rezső nevét pedig Rajk említi a Tasi-interjúban, az ő neve egyébként önmagában is közzismert és megbecsült, nemcsak édesapja révén, hanem az aktív korában betöltött pozíciója miatt is: a Bankszövetség elnöki tisztségét töltötte be nyugdíjba vonulásáig. Úgy gondolom, az ilyen problémák esetén módszertanilag azt az eljárást célszerű követnünk, hogy a két változat közül a társadalmilag kevésbé elfogadott, a kevésbé *comme il faut* felel meg a valóságnak, míg a másik a szépitést szolgálja. Tartsuk ezt szem előtt, mert fogunk még szembesülni hasonló dilemmával az *Óda* kézírata kapcsán!

Még egy példa arra, hogy a múzsza szavait mennyire befolyásolta a látszatnak való megfelelés igénye. A tanítvány visszaemlékezése szerint a múzsza neki úgy mesélte, hogy férjével együtt utazott Lillafüredre. Holott első férjétől akkor már második éve külön élt, válófélben voltak, a másodikkal pedig csak tizenöt évvel később ismerkedett meg. Továbbá, míg az ő neve megtalálható a Palotaszálló vendégeinek listáján – „Dr. Marton Márta író, Budapest” –, férjéé nem szerepel rajta. Megjegyzendő a *férj* szó alaptalan használata, amire még fogunk látni példát. (Zárójelben viszont meg kívánjuk jegyezni, hogy az írótalálkozó résztvevőinek egy részét máshol szállásolták el, nem a Palotaszállóban. A Farkas István által említett sok-sok név között több is akad, amely hiányzik a szálló vendégeinek a Lillafüredi Fürdőújságban közzétett listájáról.)

Az idézett szállodai bejegyzést egyébként Rajk kétszeresen is hibásnak minősíti: „nem dr. és nem író”. Az elsővel fenntartás nélkül egyet kell értenünk, hiszen a dr. titulus csak orvos férje után, asszonynevén illette meg. A második már ingoványosabb területre visz bennünket, nevezetesen, hogy kit tekinthetünk írónak. Marton Márta tevékenysége a képzőművészetre, pszichológiára, zenére, valamint a lexikon és egyéb források szerint is szociális területekre irányult, mégis egy nyúlfarknyi szócikk erejéig még a Gulyás Pál szerkesztette *Magyar írók élete és munkái*³⁶ című nagyszabású gyűjtemény XVIII. kötetében is szerepel a Bozzay-féle lexikonra hivatkozva, „magánzó” megjelöléssel, egyetlen publikált művét sem nevezve meg!

Annyit minden kétséget kizáróan leszögezhetünk, legalábbis eddig semmilyen ennek ellentmondó adat nem vált ismertté, hogy a lillafüredi futó beszélgetések után ez a budapesti látogatás volt közöttük az utolsó találkozó – *a valóság síkján*.

LILLAFÜRED UTÁN

Szigeti Bori elmondásából tudjuk, aki szerint „a lélektani tanszéken a Flórika volt a főnököm”, hogy „volt egy lélektani laboratóriumféle, ahová... érdeklődő úriasszonyok is bejártak segíteni, és oda járt a Márta néni is”. „Flórika” nem más, mint Kozmutza Flóra, a „lélektani laboratóriumféle” pedig az 1936–1940 között Szondi Lipót, 1940–1944 között pedig Bárczi Gusztáv által vezetett Gyógypedagógiai Kórtani és Gyógytani Laboratórium lehetett, „Márta néni” pedig természetesen Marton Márta. Vagyis József Attila eme két műzsája ismerte egymást, a gyermekneveléssel kapcsolatos érdeklődésük révén útjuk kereszteződött. Sokat elárul műzsánk megjelenéséről, hogy még az ötvenes években is, Szigeti Boritól, aki előbb tanítványa, majd munkatársa lett, „Flórika csak annyit kérdezett, hogy... vajon még mindig olyan szép-e a Márta”.

Érdekes véletlen, ha ugyan az, hogy a ház, ahová Marton Márta 1931-ben férjétől elköltözött, az I. ker. Mészáros u. 12., a magyar pszichoanalitika történetében kiemelt szerepet játszott.³⁷ Itt nyílt meg ugyanis 1932-ben a Ferenczi Sándor vezette Pszichoanalitikus Poliklinika, a ház IV. emeletén volt a szakma neves magyarországi úttörője, Bálint Mihály és felesége, Alice lakása és rendelője, a ház földszintjén ingyenes gyerekevelési tanácsadó működött. És mint látni fogjuk, később ideköltözött (vagy rendelőt nyitott?) dr. Gleimann Anna, gyerekekkel foglalkozó pszichológusnő is.

Műzsánk életét a továbbiakban csak szegényes információk alapján követhetjük. Mészáros u. 12. alatti címéről az 1940-es budapesti telefonkönyv szerint a XII. ker. Ugocsa u. 5. alá költözött, ám a következő, 1942-es telefonkönyv már itt sem találja, az 1943-as kiadás szerint pedig már hívószámát (152-679) is más kapta meg, egy Romanini Renato nevű „olasz kir. légügyi katonai attaché-helyettes” a II. ker. Érmelléki utca 14. szám alatt. Később teljes egészében bemutatunk egy 1946-ban kelt minisztériumi feljegyzést, amely szerint Marton Márta „hosszabb időt töltött Angliában és Franciaországban”, ami talán erre az 1940 utáni időszakra esik, bár a két tanú egyikének sincs tudomása ilyen távollétről, sőt – mint Szigeti Bori elmondta – édesanyját, aki ekkor a gettóban kényszerült tartózkodni, ha nem is látogathatta, de a közelében maradt.

Ha nem hagyta el az országot, származása miatt alighanem bujkálnia kellett a nyilasok elől. Erről sincs bővebb információnk, azt azonban tudjuk, hogy a szűkebb baráti köréhez tartozó Pátzay Pál később megkapta – feleségével együtt – Izrael államtól a Világ Igaza kitüntetést, amiért Villám utcai műtermében zsidókat bujtatott a vézskorszakban. Az általuk megmentett személyek listáján Marton Márta neve nem szerepel. Ezért csak gyöngye feltételezés, hogy talán mégis köztük lehetett, arra alapozva, hogy a műzsa édesanyját Fuchs Amáliának, míg Pátzay feleségét Hertha Fuchs-nak hívták. A feltételezés gyöngye voltát az alátámasztó bizonyítékok hiánya mellett az is jelenti, hogy a Fuchs (jelentése: róka) név egyáltalán nem ritka német nyelvterületen.

1945 áprilisában már bizonyosan Budapesten tartózkodott. Ekkor kereste fel azt a közjegyzői irodát, ahol 1931-ben az asszonytartási megállapodás készült, hogy másolatot kérjen. Az eredeti okiratra rávezették (betűhíven idézem): „Egy hiteles kiadványt dr Szöllös Henrikné részére 4.- pengőbéléssel kiadtam. Budapest 945. április 16. olvashatatlan aláírás közjegyző”. A másolat kikérésének célja nyilvánvaló: a háborúban megsemmisült eredeti pótlása a folyósítás megújítása céljából. Talán nem tudta még, hogy orvos exférje 1945. január 13-án gránátzilánk-találat következtében életét vesztette az V. ker. Szemere u. 3. szám alatt, vagy ha tudott róla, akkor annak rokonaival

szemben kívánta tartási követelését érvényesíteni. Az említett címen már akkor is, miként ma is, általános iskola működött, amely Budapest ostroma alatt talán sürgősségi kórházként funkcionálhatott. Azért gondoljuk ezt, mert mint *Az ember és világa* című könyvének 1947-es, posztumusz kiadása írja: „Orvosi hivatásának teljesítése közben, operálókéssel kezében érte 1944 véres őszén a halált hozó légibomba.” Eltér az időpont és a halált okozó eszköz is – a gránátszilánk nem azonos a bombarepesszel –, azonban mégsem zárható ki, hogy az „operálókéssel kezében” kitétel ettől még szó szerint igaz lehet, nem csupán átvitt értelmű, patetikus szólam.

Miután reménye ily módon füstbe ment a további asszonytartást illetően (exférjének egyetlen bátyja, Szöllös Ármin Bécsben élt, ami igencsak megnehezíthette volna a követelés érvényesítését), műzsáknak más megélhetési forrás után kellett néznie. Ebben az időben, mint Rajk András írja, „kiváló nyelvtudása révén műszaki fordításból és nyelvtanításból tartotta fenn magát”. Azután a szerencse mellé szegődött: régi barátnője, Szigeti Ida (1894–1982) színésznő a szeretője, egy pénzügyi vonalon befolyásos férfiú, a forint bevezetésében is fontos szerepet játszó Faragó László révén álláshoz segítette, nem is akárhol.

Az Iparügyi Minisztériumba került előadói munkakörbe. Erről abból a levélből³⁸ tudunk, amelyet ez a minisztérium küldött a külügyminiszternek. Érdekességként jegyzem meg, hogy a levél a M. Kir. Állami Munkaközvetítő Hivatal régi címeres, átkiszelt fejlécű papírjára íródott. Idézem – betűhíven – az írógéppel írt levél teljes szövegét, oly sok (bár olykor téves vagy legalábbis megkérdőjelezhető) információt tartalmaz műzsáknkról:

Magyar Külügyminiszter Urnak,
Budapest.

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal női munkabizottságába dr. Szöllös Henrikné sz. Marton Márta iparügyi minisztériumi előadónőt hozom javaslatba, aki jelenleg az üzemi gondozónők ügyeinek előadója, képzett gyárgondozónő, tanárnő, aki perfekt francia, angol és német nyelvtudással bír, hosszabb időt töltött Angliában és Franciaországban, 25 év óta tagja és állandó előadója a Szociáldemokrata Pártnak s úgy általános műveltsége mint politikai megbízhatósága, tárgyi tudása és a munkaügyekben való jártassága szinte predesztinálja a szóbanforgó munkakör ellátára.

Dr. Szöllös Henrikné 45 éves özvegyasszony, orvos neje, férje Ukrajnában pusztult el.
Budapest, 1946. évi március 23.-án.

A miniszter rendeletéből: Szakasits Antal s.k. miniszteri osztályfőnök.

Nevének változatos írásmódjával már foglalkoztunk. Nincs más forrásból tudomásunk tanári képesítéséről, említett külföldi tartózkodásairól. A családi állapotára vonatkozó információk azt a látszatot keltik, mintha el sem vált volna férjétől, és Ukrajna említése is ellentétes más források adataival.

Az aktában található francia nyelvű, erősen szakmai jellegű önéletrajza is, amelyből sajnos nem tudunk meg többet korábbi életéről, családjáról. Eszerint viszont nem 25 éve, hanem 1925 óta volt tagja a Szociáldemokrata Pártnak. További érdekessége az önéletrajznak, hogy szerinte bécsi egyetemi tanulmányai idején Rockefeller-ösztöndíjban részesült. („J'ai fait mes études secondaires à Budapest, mes études universitaires de philosophie et d'histoire des arts à l'Université de Vienne, où j'ai obtenu la bourse Rockefeller.”) Ez nehezen érthető, mert a Rockefeller Alapítvány, amely „az emberiség jólétének az egész világon való emelésére” irányult, „két alapvető célt tűzött ki maga elé: a természettudomány fejlesztésére épülő egészségügy modernizálását és az orvosképzés korszerűsítését”, ennek megfelelően ösztöndíjasai is főként a természettudósok és az orvosok közül kerültek ki. A művészek és a modern művészetek vonatkozásában a harmincas években alapított Guggenheim Alapítvány töltött be hasonló szerepet. Ezért nem is csodálkozunk, hogy a Rockefeller Alapítvány archívumában nem szerepel a neve, bár az igazság kedvéért hozzá kell tennünk, hogy az archívumot kezelő munkatárs óvatossággal megjegyzése szerint ez csupán annyit jelent, hogy nem lelhető fel rá vonatkozó feljegyzés. („I cannot say she was lying but maybe we just do not have any records on her.”)³⁹

Az akta tartalmazza más jelölt anyagát is, viszont nem derül ki belőle, hogy a Hivatal nemzetközi női munkabizottságába végül melyikük nyert felvételt.

1948-ban magánélete fordulóponthoz jut. Színésznő barátnőjének, Szigeti Idának a lakásán megismerkedik leendő második férjével. Rajk András nem közöl róla semmit, az ő írásából magá-

nyos asszony képe rajzolódik ki, Szabolcsi Miklós azonban tett egy megjegyzést zárójelben a múzsa nevére vonatkozóan: „utóbb Szilágyi Mihályné”. A név nem pontos, a téves közlés oka feltehetően Szabolcsi rendkívül csúnya, csaknem olvashatatlan kézírása. (A pandémia miatt nem volt alkalmas személyesen látni a kézzel írott jegyzeteit, fia, Szabolcsi János jellemezte így levelezésünk során.)

A második férj Szigeti Mihály (1903–1989), Szigeti Idának a testvéröccse. Kodály tanítványa volt, hegedűművész, akárcsak első felesége, Marx Erika, akitől hat gyereke született, köztük az első tanúnk, Szigeti Bori, akinek elmondása szerint apja első látásra beleszeretett a múzsába. Ezután hamar sor került a válásra, majd az új házasság megkötésére, bár Marton Márta nem egykönnyen állt kötélnek. Mint mondta, ő nem feleségnek való. (Talán ez is közrejátszott első házasságának felbomlásában?) Nem volt olyan kedélyes, optimista személyiség, mint második férje, akit Amál néni, a múzsa haláláig velük lakó édesanyja a „sonnenmensch” jelzővel illetett (azaz derűs, bizakodó, napsugaras lelkű ember).

A XII. ker. Hertelendy u. 13. szám alatti tanácsi bérlakást feltehetően Marton Márta kapta minisztériumi dolgozóként, ugyanis az 1950-es budapesti telefonkönyvben, amelyben 1940 óta először tűnt fel ismét „Szöllős Henrikné dr.-né” néven, a lakás telefonja egyedül az ő nevére szerepel, hasonlóképp 1954-ben és 1958-ban, és csak 1960-ban változik a helyzet, amikor Szigeti Mihály nevére is megjelent a fenti cím és ugyanaz a telefonszám (351-632). Ez évtől szerepel az asszony „Szigeti Mihályné Marton Márta tanár” megjelöléssel, amitől az a benyomásunk támadhat, hogy mintha csak ekkortájt házasodtak volna össze, de Szigeti Bori állítása szerint, mint írtuk, a válást követően az új házasság hamar megkötött, és ebben nincs okunk kételkedni. Véltetően kiterjedt ismeret-ségi köre miatt tartotta meg a telefonkönyvekben sokáig a régi asszonynevet, hogy könnyen rábukkanjanak, ha keresnék.

A lakás megtalálásához szükség volt egy kis szerencsére, a Hertelendy u. 13. ugyanis hatalmas, sokemeletes, többlépcsős ház, kétudvaros épület, átjáróház, másik bejárata a Márvány utcára nyílik. A ház egyik idős lakója azonban még emlékezett „Mihály bácsira”, és pontosan megmondta az emelet- és ajtószámot (V. em. 7.).

Szigeti Mihály az ötvenes-hatvanas években a SZÖVOSZ-nál jutott mind magasabb pozícióba. Dolgozott revizorként, később külföldiekkel tárgyaló delegáció tagjaként (hasonlóan a múzsához ő is beszélt nyelveket, egymás között németül, franciául, angolul is váltottak néha szót, a házi könyvtárunk is többnyelvű volt), és munkája mellett nagy sikerű zenetörténeti előadásokat is tartott a SZÖVOSZ dolgozóinak. Az egyik ilyen előadásán, 1962-ben figyelt fel rá az MSZMP-politikus Nyers Rezső, a SZÖVOSZ elnöke. Beszélgetés közben szóba kerülhetett köztük a nyelvtanulás – a politikus felnőtt fejjel is tanult idegen nyelveket –, s az is, hogy fia németet tanul, de éppen nincs tanára. A tanítvány visszaemlékezése szerint azután „Marton Márta eljött hozzánk, s megállapodott anyámmal”, amelynek eredményeként élete utolsó éveiben németre tanította őt Heine verseinek hatkötetes, német nyelvű kiadásából, amelyet, mint már említettük, halálos ágyán reá is hagyott.

Nincs további adatunk a múzsa minisztériumi pályafutásáról. A szociáldemokrácia magyarországi sorsa jól ismert. 1948-ban a párt jobbszárnyát kizárták, a tagság többi része átléphetett a kommunistákkal való fúzió révén létrejött Magyar Dolgozók Pártjába. Talán így tett ő is, mert egy 1950-ből származó pártjegyzőkönyv szerint fegyelmi eljárás folyt egy Szigeti Mihályné ellen, ám erről semmi közelebbit nem tudunk, sem a fegyelmi tárgyát, sem a kimenetelét, de még azt sem, hogy valóban múzsánkról van-e szó, nem csak egy névrokonáról.

Erre az időszakra, az ötvenes évek tájára esik Ottó bátyjának elvesztése autóbalesetben, Jenő bátyjának Ausztráliába távozása (feltehetően disszidálása), valamint édesanyjának elvesztése is, amelyek mind nagyon megrázták. Szerepük lehetett daganatos betegségének kialakulásában is, amely végül 1964. október 6-i halálához vezetett a Péterfy Sándor utcai kórházban. Kérése az volt, hogy sírkövére csak annyit írjanak: „Márta”. Mivel Szigeti Bori ekkor már nem tartózkodott Magyarországon, a temetésnek nincs élő tanúja. Amúgy sem lehettek sokan a résztvevők. Feltételezzük, hogy a Farkasréti temetőben került rá sor, ide temették ugyanis testvérei 1982-ben Szigeti Idát, majd 1989-ben itt helyezték el Szigeti Mihály urnáját is. Marton Márta egykori sírjának helye a temetői nyilvántartásból már nem azonosítható.

A Magyar Nemzet és a Népszava 1964. október 11. vasárnapi számában⁴⁰ jelent meg a gyász-hír: „Szigeti Mihályné sz. Marton Márta hosszú betegség után elhunyt. Kérése szerint csendben el-

temették.” Ugyanezen lapok ugyanezen az oldalukon tették közzé, hogy József Attila bronzszobrát előző nap avatták fel a róla elnevezett szegedi tudományegyetem főbejárata előtti parkban. Ez volt a költőnek és múzsájának utolsó találkozása – *az emlékezet síkján*.

JEGYZETEK

- ¹ *Miért szép? Századunk magyar lírája verselemzésekben*, Gondolat, Budapest, 1974, 322.
- ² Thornton Wilder *Szent Lajos király hídjá* című regényének főhőse, aki arra keresi a választ, hogy a címbéli perui függőhíd leszakadásakor mélybe zuhanó öt ember életében kimutatható-e az isteni terv, amely éppen a végzetes percben vezette őket a hídra.
- ³ *Érettségi tételanalízis*, Magyar Hírlap, 2000. november 9. 12.
- ⁴ RAJK András, *Az „édes mostoha” – József Attila „Ódá”-jának története*, Népszava, 1964. január 19., 7.
- ⁵ Uő, *Óda – József Attila költeményének keletkezéstörténete*, Kritika, 1983/6, 27.
- ⁶ Uő, *Az „édes mostoha” valóságos története*, Színes Vasárnap, 1997. április 6., 11.
- ⁷ SZABOLCSI Miklós, *Kész a leltár*, Akadémiai, 1998, 249.
- ⁸ *Magyar asszonyok lexikona*, szerk. BOZZAY Margit, Budapest, 1931, 933–934. hasáb
- ⁹ BALINT Endre, *Múzsza kérdőjelekkel*, Élet ÉS Irodalom, 2021. július 9., 12.
- ¹⁰ Házassági és halotti anyakönyvi kivonat, valamint iskolai névkönyvek
- ¹¹ A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal elnökéhez írt, szakmai önéletrajzi tárgyú levél
- ¹² Rajk Júlia és Szigeti Borbála szóbeli visszaemlékezése alapján
- ¹³ Az Országos Nőképző Egyesület Veres Pálné Leánygimnáziumának 1918–1919. évi évkönyve, 14.
- ¹⁴ *Musikblätter des Anbruch*, 1922/5–6, 84.
- ¹⁵ A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetek, B sorozat, 10. Független Szemle 1921–1923, Kékmadár, 1923, PIM, Budapest, 1979.
- ¹⁶ *Művészeti Lexikon*, kiad. Győző Andor, Budapest, 1935, 450.
- ¹⁷ *A kormányzó megtekintette Rippl-Rónaiék kiállítását*, Magyarország, 1922. február 25., 6.
- ¹⁸ *Egymilliárd bevétele volt az idei szezon művészeti kiállításainak*, Magyarország, 1924. június 17.
- ¹⁹ *Munkáseelőadások*, Népszava, 1929. november 24., 22.
- ²⁰ *Belföldi szemle*, Vas- és Fémmunkások Lapja, 1928/23, 5.
- ²¹ *Nőegyleti bál Ujpesten*, Ujság, 1931. január 15., 11.
- ²² Szigeti Borbála szóbeli visszaemlékezése alapján
- ²³ 1195/1931. sz. közjegyzői okirat, dr. Sümegi Zoltán
- ²⁴ 1194/1931. sz. közjegyzői okirat, dr. Sümegi Zoltán
- ²⁵ M. PÁSZTOR József, *„Kezdetben volt Pakots”*, Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete, Budapest, 1984, 62.
- ²⁶ *A lillafüredi íróhét*, Pesti Hírlap, 1933. június 11., 8.
- ²⁷ SZÁNTÓ György, *Fekete éveim*, Kriterion, Bukarest, 1982, 500.
- ²⁸ FARKAS István, *egy hét a „felkentek” között*, Irodalmi Szemle, 1970.
- ²⁹ *Csütörtök délben temetik Pakots Józsefet*, Az Est, 1933. június 14., 4., *Pakots József váratlanul meghalt*, Budapesti Hírlap, 1933. június 13., 5.
- ³⁰ LIGETI Ernő, *Súly alatt a pálma*, Pallas–Akadémia, Csíkszereda, 2004, 235.
- ³¹ SZENES Erzs, *A lélek ellenáll*, Szépirodalmi, Budapest, 1966, 265.
- ³² JABLONCZAY Tímea, *Marginalizáltság és határkezelés. Az identitás kereszteződései Szenes Erzsínél*, TNTeF, 2014/2, 18–36.
- ³³ SZENES, *i. m.*, 266–267.
- ³⁴ SZÁNTÓ Judit, *Napló és visszaemlékezés*, Argumentum, Budapest, 1997, 101–102.
- ³⁵ ILLYÉS Gyula, *Naplójegyzetek 1973–1974*, Szépirodalmi, Budapest, 1990, 123.
- ³⁶ *Magyar írók élete és munkái*, GULYÁS Pál adatgyűjtéséből, Argumentum–Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 1999, 590. hasáb
- ³⁷ Dr. FARKASHÁZI Menyhért, *Mészáros utca 12* (olvasói levél), Magyar Nemzet, 1981. június 23., 9.
- ³⁸ HU_MNL_OL_XIX_J-1_k_Nemzetközi_149_70061_7_1946_8 és _9
- ³⁹ E-mail válasz 2020.11.06. az archive@rockarch.org címről, Monica Blank Archivist aláírással.
- ⁴⁰ *Halálozás*, Magyar Nemzet, 1964. október 11., 4., Népszava, 1964. október 11., 10.